

УДК 371.3

ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ЕТАПНІСТЬ У СТРАТЕГІЧНОМУ ВИМІРІ

Алла Колупасва, Оксана Таранченко, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Представлено стан та розвиток системи освіти дітей з особливими потребами в Україні за часів незалежності (1991 – 2016 рр.). Окреслено кілька етапів, часові межі яких визначаються суспільно-політичними та соціокультурними процесами, що відбувались у країні на шляху входження до європейського освітнього простору.

Ключові слова: система освіти, особливі потреби, психофізичний розвиток.

Алла Колупасва, Оксана Таранченко, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Киев, Украина

Образование детей с особыми потребностями во времена независимости Украины: этапность в стратегическом измерении

Представлено состояние и развитие системы образования детей с особыми потребностями в Украине за время независимости (1991 – 2016 гг.). Определены несколько этапов, временные границы которых определяются общественно-политическими и социокультурными процессами, которые происходили в стране на пути вхождения в европейское образовательное пространство.

Ключевые слова: система образования, особые потребности, психофизическое развитие.

Alla Kolupaieva, Oksana Taranchenko, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Education for Children with Disabilities in Independent Ukraine: Strategic Stage-by-stage Development

The paper highlights certain crucial changes in education of children with special needs in Ukraine after it became independent and outlines a number of important objectives for the foreseeable future to support effective development of the national education services for children with special needs. The Ukrainian education system went through significant transformational changes as the new social and education philosophy was introduced which is based on human-centric principles. Equal access to quality education was declared the mainstream policy for the development of education. It applies to all citizens, including persons with special needs, disabilities, and/or impairments. Currently, in the Ukraine's education system a dynamic process of profound changes continues involving all components of its innovative development: methodology, content, technologies and management. Values are being re-appraised; long-held stereotypes, medical and disability-based approaches to education of people with special needs, in particular children, challenged. This creates opportunities for shaping new regulatory framework, designing research-based methodology, structures and content for their education. Nowadays, the functioning and development of the Ukrainian system of education for children with special needs is characterized by a greater emphasis on de-institutionalization and providing all teaching and learning resources in accessible formats taking into account individual special needs – a key principle of inclusive education.

Keywords: inclusive education, teachers' training, children with special needs.

Кілька останніх десятиліть у переважній більшості країн Європи, а згодом і в пострадянських країнах, відбулися докорінні зміни в освітньому законодавстві і, як результат, у практичному переформатуванні систем освіти осіб з особливими потребами.

У цій статті ми мали на меті висвітлити найвагоміші з таких змін, що відбулися на теренах України, а також окреслити низку важливих завдань на найближчу перспективу, розв'язання яких сприятиме ефективному розвитку вітчизняної системи освіти дітей з особливими потребами.

За роки незалежності України освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін, пов'язаних із визначенням нової ідеологічної суспільно-освітньої парадигми, яка ґрунтується на принципах людиноцентризму. Магістральним напрямом розвитку сучасної української освіти окреслено рівний доступ до якісної освіти всіх громадян, у тому числі й осіб з особливими потребами, тих, які мають інвалідність, обмежену життєздатність (життєдіяльність), порушення або особливості психофізичного розвитку. Нині в освіті триває динамічний процес кардинальних змін у методологічних, змістових, технологічних та управлінських складових її інноваційного розвитку. Відбувається переоцінка цінностей, додання усталених стереотипів, медичних, дефектологічних рудиментів щодо освіти осіб з особливими потребами, зокрема дітей, що стає підґрунтям нового нормативно-правового, науково-методичного, організаційно-змістового забезпечення їхнього навчання. Прикметною ознакою сучасного функціонування та розвитку української системи освіти дітей з особливими потребами стало прагнення до деінституалізації та забезпечення доступності всіх освітніх ресурсів на основі урахування індивідуальних особливих потреб, що є основоположними засадами інклюзивної освіти.

У розвитку системи спеціальної освіти в роки незалежності України окреслюються кілька етапів, часові межі яких визначаються динамікою суспільно-політичних та соціокультурних процесів, що відбувались у країні на шляху поступу до європейського освітнього простору.

Передував процесам деінституалізації **перший етап** функціонування української системи спеціальної освіти (1991 – 2000 рр.).

У період з 1991 по 2000 рр. значно зросла кількість дітей з інвалідністю (зокрема, у 1998 р. їх кількість зросла до 147 тис.).

1990 – 1992 роки характеризують високі показники чисельності дітей, які не навчалися у спеціальних навчальних закладах. До середини 1996 – 1997 рр. системою середньої спеціальної освіти було охоплено лише 12,8 тис. дітей шкільного віку, у закладах системи охорони здоров'я і соціального захисту населення перебувало 2 тис., рештою – 119 тис. дітей з особливими потребами (80 %) – опікувалися батьки.

На тлі зростання кількості з особливими потребами в т. ч. з інвалідністю у період 1991 – 2000 років значно скоротилася мережа спеціальних шкіл та їх наповнюваність. Станом на 1992 р. в Україні функціонувало 409 спеціальних шкіл із 78 тис. учнів; у 1998 – 1999 н. р. їх кількість становила 308 закладів із 69 тис. учнів.

У цей період система спеціальної освіти в Україні, як спадок традиційної радянської освітньої системи, інерційно все ще зберігала жорстку вертикально-горизонтальну структуру. Вертикаль ґрунтувалася на вікових особливостях дітей та рівнях загальноосвітніх програм. Горизонтальна структура враховувала психофізичний розвиток дитини, особливості її пізнавальної діяльності і характер порушення. Вертикальна

структура розподілялась на відповідні вікові періоди: від 0 до 3 років (раннє дитинство); із 3 до 6 – 7 років (дошкільний період); із 6 – 7 до 16 – 21 років (період шкільного та професійного навчання). Горизонтальна структура спеціальної освіти була представлена 8-ма типами спеціальних навчальних закладів (переважно інтернатних): для дітей глухих, слабкочуючих, слабкозорих, сліпих, із тяжкими порушеннями мовлення, із порушеннями опорно-рухового апарату, для розумово відсталих, із затримкою психічного розвитку. Для дітей дошкільного віку з особливостями психофізичного розвитку функціонували: спеціальні дитячі дошкільні заклади, дитячі навчальні заклади компенсуючого типу, спеціальні групи при дошкільних навчальних закладах комбінованого типу, дошкільні групи при спеціальних школах. Основними державними навчальними закладами для дітей з особливостями психофізичного розвитку шкільного віку у цей період були спеціальні загальноосвітні школи-інтернати та спеціальні класи при масових навчальних закладах.

У ці роки державна політика мала переважно компенсаційний характер, загалом відповідні заходи обмежувались незначною фінансовою допомогою та наданням окремих послуг. Завдання пристосування життєвого середовища до особливостей та потреб осіб з особливими потребами, як умови їхнього успішного інтегрування у соціоосвітній простір, навіть не формулювалося. *Навчально-методичне забезпечення процесу навчання дітей з особливими потребами у спеціальних навчальних закладах переважно складало розробки, напрацьовані ще за радянських часів, організація та реалізація змісту освіти відбувалась за нозологічним принципом.*

Попри це, аналізуючи досвід функціонування спеціальних закладів для дітей з особливими потребами цього періоду, можна відзначити як позитив збереження більшої частини цих освітніх осередків; створення у спеціальних навчальних закладах достатньої матеріальної бази, відповідних умов для надання реабілітаційної допомоги, організація професійно-трудової підготовки, навчання та відпочинку дітей з особливими потребами. Утім, варто виокремити й суттєві недоліки системи спеціальної освіти тих років: ізоляваність дітей з особливими потребами в спеціальних навчальних закладах інтернатного типу; її рутинну уніфікованість; недостатню соціально-практичну спрямованість навчального процесу; обмежену індивідуалізованість та особистісну зорієнтованість навчально-виховного процесу; низьку ефективність корекційно-розвивальних занять; відсутність ліцензованого психолого-педагогічного інструментарію для діагностики порушень; недостатнє науково-методичне та навчальне забезпечення навчального процесу дітей із важкими патологіями та атиповими порушеннями; низький рівень соціально-трудової адаптації та соціального інтегрування випускників закладів спеціальної освіти.

Загалом у цей період, стан системи спеціальної освіти оцінювався суспільством і державою як кризовий.

У період з 1990 по 2000 рр. спеціальну освіту в Україні парадигмально можна визначити як «державоцентриську» освітню систему з прикметними ознаками інституціалізації та жорсткої регламентації навчального процесу.

Тож, наприкінці цього пострадянського періоду постала дилема – або продовжити інерційне функціонування спеціальної освіти у традиційному річищі понять, підходів до навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями, а особливо з інвалідністю, як пасивного об'єкта впливів, знаннецентризму, абсолютизації дефектів розвитку, недооцінки життєздатного потенціалу, або наповнити навчання новим компетентністним змістом задля оптимізації життєвого ресурсу дитини.

Спонукала до цього і ратифікація перших міжнародних документів щодо дотримання прав людини (Конвенції ООН про права дитини (1991 р.) та «Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів» (1993 р.)), згідно з якими Україна зобов'язалась дотримуватися загальнолюдських прав, зокрема гарантувати здобуття якісної освіти дітьми з порушеннями психофізичного розвитку, у т. ч. з інвалідністю. Так, у Конституції України визначено основні права людини, серед яких і право на освіту (Ст. 53), право на соціальний захист (Ст. 46). Право на здобуття освіти всіма громадянами, в т. ч. дітьми з порушеннями психофізичного розвитку, набуло законодавчого визнання у Законах «Про освіту» (1991 р., 1996 р.), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.) та ін.

На початку XXI ст. міжнародною освітянською спільнотою інклюзивну освіту визнано найбільш інноваційним рухом в освіті демократичних країн.

В Україні в цей час закладалися основи (у філософському, педагогічному, організаційному і теоретичному вимірах) сучасного кардинального та якісного реформування освіти. У контексті нової парадигми посилюється громадський інтерес до вдосконалення організаційно-правових засад забезпечення права на освіту дітей з особливими потребами, забезпечення варіативності здобуття освіти відповідного рівня. З оперттям на принципи дитиноцентризму відбувається активне розроблення нової методології освіти осіб з особливими потребами, здійснюється активний пошук шляхів і засобів їх реалізації.

2 етап розвитку системи освіти осіб з особливими потребами в Україні (2000 – 2010 рр.) став часом започаткуванням ініціатив щодо модернізації функціонуючої продовж тривалого періоду інтернатної системи навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку.

Від 2000 рр. суттєво зростала чисельність учнів-першокласників з особливими потребами, оскільки припинилося скорочення спеціальних освітніх закладів для таких дітей. Так, у 2001 – 2002 рр. кількість таких закладів склала 297, у 2003 – 2004 рр. – 390 закладів, у 2005 – 2006 рр. – 396 закладів, 2009 – 2010 рр. – 387 закладів.

Порівняно з 90-ми роками, спеціальні навчальні заклади, у тому числі інтернатного типу, значно розширили свої функції, почали здійснювати психолого-педагогічний супровід та соціально-педагогічний патронат (що сприяло комплексній підтримці сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами), забезпечувати комплексну корекційно-розвиткову підтримку та реабілітацію (соціальну, медичну, фізкультурно-оздоровчу, трудову) з метою їх інтегрування в соціальне середовище.

Завдяки наполегливості наукової та педагогічної громадськості, неурядових організацій, батьківської спільноти, за фінансової підтримки міжнародних фондів започатковано рух до створення альтернативних закладів – навчально-реабілітаційних центрів. Так, зокрема, один із перших – Львівський навчально-реабілітаційний центр «Левеня» для дітей із порушеннями зору.

Починаючи з 2000 р., під впливом міжнародних норм, визнаних більшістю західних країн, зарубіжного досвіду організації навчальних закладів з інклюзивним навчанням (під загальним гаслом «Школа для всіх») в українському суспільстві розгорнулись гострі дискусії щодо невідповідності інтернатного (відокремленого) навчання учнів ідеям рівноправності меншин, інноваційним освітнім підходам із визнанням різноманіття учнівської спільноти, засадам повноцінного інтегрування у суспільство осіб з особливими потребами. Саме в цей період починає утверджу-

ватися нова термінологічна лексика – «особи (діти) з особливими потребами, на противагу, «аномальні діти», «дефективні», «діти з вадами» тощо.

Прихильники інноваційних підходів в освіті, зокрема громадські організації, батьківська спільнота, науковці-експериментатори закликали до радикальних змін, які базуються на переконанні, що всі діти можуть навчатися, здобувати якісну освіту, реалізувати свій потенціал та інтегруватися у суспільство.

Так, з 2001 р. почала реалізовуватися програма Всеукраїнського науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», ініційована Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за наукового керівництва Інституту спеціальної педагогіки АПН України та організаційного – МОН України. У ході експерименту, який тривав до 2007 р. і охоплював більшість областей України, було розроблено нормативно-правові положення, які в подальшому склали основу нормативно-правової бази з інклюзивної освіти, науково- та навчально-методичні матеріали, які започаткували вітчизняні розробки з інклюзивної освіти.

У цей час значна увага приділялась забезпеченню права на освіту дітей зі значними інтелектуальними порушеннями, які тривалий час перебували лише в закладах соціального захисту населення та охорони здоров'я.

За даними МОЗ, на 1 січня 2004 р. у закладах охорони здоров'я перебувало на обліку 226 964 особи з легким і помірним ступенем розумової відсталості. Кількість осіб з важким та глибоким ступенем розумової відсталості становила 57 736. Визнано інвалідами 88 074 особи (із них 18 439 – діти).

На виконання заходів «Концепції соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю» (затверджена розпорядженням КМ України 25.08.2004 р.) у систему освіти України було залучено дітей з помірною розумовою відсталістю та дітей із складними комбінованими порушеннями розвитку, які вважалися «ненаучуваними». Науково-методичні засади та програмно-навчальні матеріали стосовно здобуття освіти такими дітьми розробляли науковці Інституту спеціальної педагогіки НАПН України спільно з педагогами-новаторами та МОН України у процесі проведення Всеукраїнського науково-педагогічного експерименту, на базі Богодухівського НРЦ Харківської області.

Паралельно розпочалося реформування дошкільної освіти дітей з особливими потребами. Набула поширення нова модель комплексної підтримки дитини з особливими потребами в умовах сім'ї через здійснення соціально-педагогічного патронату. Також, з 2008 р., створюються дошкільні навчальні заклади нового типу – «Центри розвитку дитини», де батьків залучають до навчально-виховного та реабілітаційного процесу, а корекційно-розвивальні послуги можуть одержувати діти, які перебувають в інших закладах або у сім'ї.

Тому, характерними ознаками 2 етапу розвитку системи освіти дітей з особливими потребами в Україні були спроби переведення закладів спеціальної освіти з режиму інерційного функціонування в режим випереджувального інноваційного поступу та значна активізація стихійного інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів.

Утім, офіційна статистична інформація щодо кількості дітей із порушеннями психофізичного розвитку, які перебувають у масових загальноосвітніх закладах в умовах стихійного інтегрування загалом по країні, а також повний статистичний дер-

жавний облік дітей, які мають особливі потреби відсутні, з огляду на міжвідомчі бар'єри та різні підходи до здійснення обліку таких дітей тощо.

3 етап (2010 р. – й донині) розвитку системи освіти дітей з особливими потребами в Україні відзначається тенденцією до суттєвого зменшення кількості спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів та, відповідно, учнів з особливими потребами у них. Так, у період з 2005 – 2009 рр. кількість дітей, які навчалися у спеціальних навчальних закладах становила 67, 5 тис. осіб, а в період з 2011 – 2014 рр. зменшилась у понад 1,5 раза і становить 42 154 тис. осіб. Кількість спеціальних навчальних закладів відповідно також зменшилась з 380 до 220.

Загалом, за чверть століття в Україні кількість осіб з інвалідністю у загальній чисельності населення збільшилася майже удвічі: з 1,6 млн осіб у 1991 році до 2 788 226 осіб у 2013 року і досягла показника понад 6,1 %. Загальна чисельність дітей з інвалідністю має тенденцію до зростання (на 0,5 %).

Вагомий здобуток на цьому етапі – впровадження інклюзивної освіти – системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими потребами в умовах загальноосвітнього закладу і базується на принципах забезпечення основоположного права дітей навчатися за місцем проживання.

Сприяв цьому, започаткований на попередньому етапі (у 2008 р.) канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» (2008–2013 рр.), який реалізовувався в Україні за фінансової підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку (CIDA) та за участі Канадського Центру вивчення неповносправності, Університету Грента МакЮена; Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (провідна наукова установа), Всеукраїнського фонду «Крок за Кроком», Національної асамблеї інвалідів України.

У рамках проекту передбачалися: удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, що стосується здобуття освіти особами з особливими потребами відповідно до міжнародних документів; створення мережі інклюзивних шкіл; підготовка кваліфікованих педагогічних кадрів для інклюзивних закладів; зміна у ставленні суспільства до осіб з особливими потребами.

Проект дав змогу долучитися до сучасних наукових напрацювань провідних учених світу в галузі освіти осіб з особливими потребами, вивчити успішний досвід найкращих закладів Канади, де навчаються такі діти, вивчити нормативно-правове підґрунтя функціонування системи надання освітніх та супровідних послуг дітям з особливими потребами на різних рівнях, особливості підготовки кадрів тощо. Результати впровадження цього проекту суттєво вплинули на поступ трансформацій в освіті осіб з особливими потребами.

Здобуті результати та сформульовані на їх основі пропозиції щодо своєрідності перебігу впровадження інклюзії в Україні мали неабияке значення для створення основних загальнодержавних документів і розроблення необхідних матеріалів для урядових інституцій.

Водночас напрацювання українсько-канадського проекту, їх поширення серед широкого загалу освітян та батьків, сприяло розробленню програмно-методичних комплектів з інклюзивної освіти для інститутів післядипломної педагогічної освіти, ВНЗ, виданню посібників та методичних матеріалів для педагогів та батьків дітей з особливими потребами тощо.

Прискоренню поступу інклюзивної освіти в Україні сприяла і ратифікація Конвенції ООН про права інвалідів та Факультативного протоколу у грудні 2009 р. У

цей же час було видано визначальні для розвитку інклюзивної освіти документи – Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року», відповідний наказ МОН України.

Важливу роль у цьому сенсі відіграли і внесені у 2010 р. зміни до Закону України «Про загальну середню освіту», відповідно до яких загальноосвітні навчальні заклади отримали можливість створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими потребами, що означало перехід інклюзії на «державні рейки».

Надалі було здійснено наступні кроки: МОНмолодьспорту затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», а в серпні 2011 року – «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». Концепція вперше ввела до законодавчого поля України визначення інклюзивного навчання як комплексного процесу забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей. Передбачалося також введення додаткової посади асистента вчителя.

В означений період відчутних змін і, зокрема в змістовому аспекті, зазнав і процес навчання дітей з особливими потребами. В умовах спеціальних дошкільних навчальних закладів (груп) та спеціальних шкіл-інтернатів. Насамперед це пов'язано з розробленням нових навчальних та корекційно-розвивальних програм для дошкільної; початкової та основної шкільних ланок освіти таких дітей.

У цей період суттєвих змін зазнали всі ланки спеціальної освіти осіб з особливими потребами.

Систему дошкільних закладів для дітей з особливими освітніми потребами становлять: спеціальні дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу; ясла-садки компенсуючого типу (спеціальні та санаторні) для дітей від двох до шести (семи) років, яким необхідна корекція фізичного та (або) розумового розвитку, тривале лікування та реабілітація; навчальні заклади зі спеціальними й інклюзивними групами. Наразі в Україні для дітей з особливими освітніми потребами працюють близько 2000 дошкільних навчальних закладів компенсуючого (санаторні, спеціальні) та комбінованого типу, де разом із здобуттям дошкільної освіти діти отримують корекційно-реабілітаційну допомогу.

Середня ланка освіти осіб з особливими потребами видозмінюється на хвилі створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, дієвих механізмів для вільного вибору форм навчання дітей.

За статистичними даними Міністерства освіти і науки України в державі протягом 2014/2015 навчального року функціонувало 220 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, де навчалися 42 154 учнів із особливими освітніми потребами, зокрема: 174 спеціальних шкіл-інтернатів із контингентом у 36 680 учнів; 34 навчально-реабілітаційні центри, де навчались та отримували комплексні реабілітаційні послуги 4 905 дітей з особливими освітніми потребами; 12 спеціальних шкіл з продовженим днем, у яких здобували освіту за місцем свого проживання 569 дітей із порушеннями розвитку. Крім того, 5 675 дітей з особливими потребами навчались у 525 спеціальних класах загальноосвітніх шкіл.

Структурно-системна реформа, що розпочалася в Україні на цьому етапі, спрямована не лише на внутрішні зміни освітньої системи, а й на інституційну реор-

ганізацію, перебудову управління та фінансування освіти, зміну статусу вчителів, системи їх підготовки та підвищення кваліфікації; механізмів контролю в освітній системі, зміни тривалості обов'язкової освіти, типів освітніх закладів тощо. Окрім цього, теперішня реформа, як системна, вирізняється динамізмом і глобальністю, оскільки спрямована на зміну парадигми, що пронизує освітню політику та логіку розбудови освітньої системи.

Саме це зумовлює й вектор трансформації освіти дітей з особливими потребами для практичного втілення гарантії щодо забезпечення високих соціальних стандартів, зокрема рівного доступу до якісної освіти всім громадянам України. Саме тому серед пріоритетів розвитку освіти дітей з особливими потребами в Україні є визначення основних напрямів та засобів перетворення освіти на соціальний ліфт європейського зразка:

- створення умов для реалізації державної політики щодо забезпечення особам з особливими потребами конституційних прав та всіх прав, задекларованих у міжнародних документах у сфері освіти та соціального захисту і ратифікованих нашою державою;

- оптимізація наявної системи спеціальної освіти осіб з особливими потребами через розширення її функцій та удосконалення структури для забезпечення доступної і якісної освіти впродовж життя; удосконалення практики інклюзивного навчання, що забезпечує соціальну інтеграцію, опанування компетентностей, необхідних для активної участі в соціальному житті осіб з особливими потребами;

- модернізація системи навчання дітей з особливими потребами шляхом запровадження інноваційних технологій для забезпечення максимально можливого особистісного розвитку таких учнів, відповідно до їхніх індивідуальних потреб і здібностей, та інтеграції в соціум на основі самоактуалізації, що забезпечить усім без винятку випускникам можливість досягнути загально визнаного мінімально-необхідного рівня знань і кваліфікації, сприятиме вирівнюванню шансів для розвитку здібностей молоді з особливими потребами, що уможливить їхню конкурентоспроможність на ринку праці та свідому й активну участь в усіх сферах суспільного життя;

- поширення підтримуючого навчання, як концептуального підходу, що має місце в умовах запровадження парадигми особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання, й реалізується в процесі застосування новітніх технологій викладання та супроводу у навчальному процесі, орієнтованих на індивідуалізацію та задоволення освітніх потреб учнів;

- якісна реорганізація компетентнісно орієнтованої фахової підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, підвищення професіоналізму педагогів та освітніх менеджерів, обґрунтування критеріїв добору педагогічних працівників, що має забезпечити новий статус кадрів у галузі освіти, їх особисту відповідальність за знання і компетентності учнів;

- сприяння системним науковим дослідженням у галузі освіти дітей та молоді з особливими потребами з метою посилення науково-методичного підґрунтя проваджуваних реформ для забезпечення сталого розвитку національної системи освіти.

Важливою умовою системного реформування системи освіти дітей із особливими потребами є комплексне вирішення завдань, пов'язаних з нормативно-правовим, організаційним, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням освіти таких дітей та молоді. Механізм реалізації цих завдань передбачає координацію зусиль відповідних міністерств і відомств, наукових установ, закладів вищої пе-

дагогічної освіти та закладів системи ІППО, представників громадських організацій. Зокрема йдеться про: **удосконалення чинної законодавчої та створення нової нормативно-правової бази системи освіти дітей з особливими потребами спрямоване на вирішення таких основних питань:**

- внесення необхідних змін і доповнень до чинного законодавства з метою узгодження його за міжнародними стандартами;
- створення нормативно-законодавчого поля щодо забезпечення і фінансування послуг супроводу в системі освіти дітей з особливими потребами від народження і впродовж життя;
- розроблення фінансового механізму забезпечення організації освітньої діяльності дитини з особливими потребами в загальноосвітньому закладі будь-якого типу з урахуванням необхідного фінансування послуг супроводу для задоволення особливих потреб.

Інституційні зміни передбачають:

- впровадження державних програм з максимально раннього виявлення порушень розвитку дитини (з перших тижнів/місяців життя), раннього втручання і надання комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги дитині та її сім'ї;
- здійснення обліку всіх осіб з особливими потребами від народження та створення відповідної електронної бази даних (єдиного реєстру) для забезпечення комплексної допомоги та супроводу;
- надання вже наявним закладам освіти нових функцій (консультативна допомога сім'ям, ресурсні центри для інклюзивних закладів, тренінгові бази для педагогів загальноосвітніх шкіл тощо);
- створення освітніх закладів нового типу;
- створення мережі ресурсних центрів (для системного супроводу дітей з особливими потребами від народження і впродовж життя).

Створення державного та мережі регіональних інклюзивних ресурсних центрів (для системного супроводу дітей з особливими потребами) передбачає:

- адресне фінансування послуг супроводу незалежно від місця проживання дитини та закладу освіти, у якому вона перебуває;
- визначення та унормування переліку супровідних послуг для певної нозології;
- забезпечення міжгалузевого координування та узгодження взаємодії ключових відомств (міністерств охорони здоров'я, освіти і науки, соціального захисту);
- здійснення комплексного регулювання міжструктурної діяльності (закладів, організацій, установ);
- надання спектру послуг супроводу чи делегування таких послуг іншим структурам з подальшим моніторингом щодо їх надання.

Підвищення фахового рівня педагогічних кадрів охоплює:

- організацію та здійснення якісно нової фахової підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів з урахуванням сучасних підходів і технологій навчання та супроводу осіб з особливими потребами;
- забезпечення спеціальної підготовки і перепідготовки фахівців психолого-медико-педагогічних консультацій та інших спеціалістів, для кадрового забезпечення мережі регіональних інклюзивних ресурсних центрів;
- запровадження системної організаційно-методичної, консультативної, просвітницької роботи серед освітян, батьків, громадськості стосовно можливостей забезпе-

чення варіативності освітніх маршрутів для осіб з особливими потребами та навчання впродовж життя за умови надання визначеного спектру супровідних послуг.

Наукове та методичне забезпечення системи освіти дітей з особливими потребами передбачає:

- розроблення спектру послуг супроводу для осіб з особливими потребами різних вікових груп та відповідно до поліморфності контингенту;
- розроблення програм раннього втручання (розвитку та реабілітації) та переддошкільного розвитку;
- розроблення програм підготовки батьків до цілеспрямованої допомоги їхнім дітям у навчанні на різних етапах освіти;
- розроблення навчально-методичних рекомендацій педагогічним працівникам щодо використання інноваційних технологій;
- розроблення практико-орієнтованих технологій індивідуального навчання та психолого-педагогічного супроводу процесів залучення дитини з особливими потребами в загальноосвітнє середовище;
- моделювання компонентів і змістового наповнення інклюзивного навчального середовища;
- розроблення профорієнтаційного та профдіагностичного інструментарію для дітей з особливими потребами з урахуванням компетентнісного, особистісно орієнтованого, індивідуального та диференційованого підходів для забезпечення максимальної самореалізації таких осіб у сучасному суспільстві та можливостей здобуття професійної освіти (чи перекваліфікації) упродовж життя;
- розроблення системи моніторингу оцінки якості освіти дітей з особливими потребами.

Зважаючи на складні обставини сьогодення, реформування освіти дітей з особливими потребами варто розглядати як лонгітюд, що триватиме певний час і коригуватиметься відповідно до суспільно-економічної динаміки. Утім, визначальні вектори загалом зберігатимуться тривалий час. Серед них:

- транспарентність – розуміння, що кожен освітній заклад відображає кризові стани в суспільстві та сімі, тож необхідно, аби загальнодержавні цілі й орієнтири освіти визначалися з урахуванням їх досяжності для всіх, зокрема й дітей з особливими потребами;
- відповідальність у кадровій політиці – вдосконалення освітнього менеджменту, фахової підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів відповідно до нової освітньої парадигми; посилення взаємодії педагогів з усіма учасниками навчального процесу;
- індивідуалізація навчання (навчання у власний спосіб) – адаптація (методик викладання, курикулуму) до індивідуальних пізнавальних/інших особливостей учнів;
- відповіді на нові виклики сьогодення – запровадження новітніх технологій навчання та розвитку (навчання/розвиток дітей із якомога більш раннього віку; організація освіти «другого шансу» для молоді, яка свого часу не змогла здобути/закінчити освіту тощо).

Стратегії сучасного освітнього реформування зорієнтовані на трансформацію концептуальних поглядів щодо ролі освіти, інституцій, організаційних та освітніх практик, визначення нових завдань відповідно до мінливих умов сьогодення. Для функціонування освіти як основи сталого розвитку нашої країни, виходу її на рівень

розвинутих держав світу, конче необхідно забезпечити творення нових форм організації освітньої діяльності, заснованих на прогнозуванні та швидкому реагуванні на ймовірні виклики. Ефективність сучасного реформування освітньої галузі, враховуючи досвід передових країн світу, залежить від комплексності суспільно-економічної та соціокультурної перебудови в Україні; від заздалегідь продуманих та підготовлених засобів проведення реформ (фінансових, кадрових, інфраструктурних), а також науково обґрунтованої та підтриманої усіма учасниками процесу концепції нововведень; від цілісності організації, методів і засобів навчального процесу, курикулуму тощо.

Реформування системи освіти дітей з особливими потребами в Україні наразі цілком узгоджується із сучасними світовими тенденціями в організації освіти й підтримки таких дітей та молоді і має на меті перетворити її на самостійну інституцію, яка озброєє учнів знаннями, необхідними для життя у XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Засенко В. В. Освіта осіб з особливими потребами в Україні: здобутки і проблеми / В. В. Засенко // Освіта для сучасності = Edukacja dla współczesności: зб. нак. пр. : у 2 т. / Мін-во освіти і науки України, НАПН України, НПУ імені М. П. Драгоманова, Комітет педагогічних наук Польської академії наук, Наукове товариство «Польща-Україна», Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Асоц. ректорів пед. Ун-тів Європи [редкол. : В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, Н. Г. Ничкало, Ф. Шльосек, Л. Лукянова, Л. Макаренко, О. Падалка та ін.]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Т. 2. – С 140 – 148.
2. Засенко В. В. Особливі діти: освіта та супровід / В. В. Засенко // наук.-метод. журнал «Світогляд» – 2015. – № 4. – С. 12–15.
3. Засенко В. В. Соціально-трудова адаптація випускників шкіл-інтернатів для глухих і слабобачущих. – К. : «Знання», 2010. – 252 с.
4. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Педагогічні технології інклюзивного навчання : навч.-метод. посібник / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко – К. : АТОПОЛ, 2015 –136 с. (Серія «Інклюзивна освіта»)
5. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. – К. : «Самміт-Книга», 2009. – 272 с.
6. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2014 – 2015 навчальний рік / Н. О. Березіна, Н. В. Лунченко, А. А. Мельник, А. Г. Обухівська, В. Г. Панок, А. І. Тінякова, Л. О. Цушко. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 65 с.
7. Таранченко О. М. Розвиток системи освіти осіб з порушеннями слуху в контексті поступу вітчизняної науки та практики: монографія / О. М. Таранченко. – К. : ТОВ «Поліпром», 2013. – 513 с.
8. Таранченко О. М., Найда Ю. М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / За загальною редакцією А. А. Колупаєвої. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 124 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

9. *Таранченко О. М., Федоренко О. Ф.* Концепція розвитку національної системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні / О. М. Таранченко, О. Ф. Федоренко // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 1. – 2015. – С. 26 – 33.

10. *Kolupayeva A., Taranchenko O., Danilavichute E.* (2014). Special Education Today in Ukraine, in Anthony F. Rotatori, Jeffrey P. Bakken, Sandra Burkhardt, Festus E. Obiakor, Umesh Sharma (ed.) Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe (Advances in Special Education, Volume 28) Emerald Group Publishing Limited, pp. 311 – 351

11. *Tim Loreman, Donna McGhie-Richmond, Alla Kolupayeva, Oksana Taranchenko, Dymtro Mazin, Cheryl Crocker & Roman Petryshyn.* A Canada-Ukraine collaborative initiative for introducing inclusive education for children with disabilities in Ukraine: participant perspectives // School Effectiveness and School Improvement, 2016 Vol. 27, No. 1, 24 – 44, <http://dx.doi.org/10.1080/09243453.2015.1018912>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Zasenko, V. V.* (2015). Education of persons with special needs in Ukraine: achievements and problems. Education for modernity edited. In V. H. Kremen, V. P. Andrushchenko, N. H. Nychkalo, F. Shlosek, L. Lukianova, L. Makarenko, O. Padalka, pp. 140 – 148. [In Ukrainian].

2. *Zasenko, V. V.* (2015). Special Children: Education and support. Scientific-methodical magazine «World Vision», № 4, pp. 12 – 15. [In Ukrainian].

3. *Zasenko, V. V.* (2010). Social and labor adaptation of graduates of schools for the deaf and hard of hearing. [In Ukrainian].

4. *Kolupaieva, A. A., Taranchenko, O. M.* (2015). Pedagogical technologies inclusive education: Teach method. Guid. [In Ukrainian].

5. *Kolupaieva, A. A.* (2009). Inclusive education: realities and prospects. [In Ukrainian].

6. Statistical bulletin indicators of psychological service, psychological, medical and pedagogical consultations for 2014 – 2015 school year (2015). In Berezina N. O., Lunchenko N. V., Melnyk A. A., Obukhivska A. H., Panok V. H., Tiniakova A. I., Tsushko L. O. [In Ukrainian].

7. *Taranchenko, O. M.* (2013). Development of education of persons with hearing impairment in the context of the progress of national science and practice: Monograph [In Ukrainian].

8. *Taranchenko O. M., Naida Iu. M.* (2012). Differentiated teaching in inclusive classrooms: Textbook. Under the general editorship [In Ukrainian].

9. *Taranchenko, O., Fedorenko, O.* (2015). The concept of the national system of education of persons with hearing impairment in Ukraine. Exceptional child: teaching and upbringing, 1 (73), 26 – 33 [In Ukrainian].

10. *Kolupayeva A., Taranchenko O., Danilavichute E.* (2014). Special Education Today in Ukraine, in Anthony F. Rotatori, Jeffrey P. Bakken, Sandra Burkhardt, Festus E. Obiakor, Umesh Sharma (ed.) Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe (Advances in Special Education, Volume 28) Emerald Group Publishing Limited, pp. 311 – 351.

11. *Tim Loreman, Donna McGhie-Richmond, Alla Kolupayeva, Oksana Taranchenko, Dymtro Mazin, Cheryl Crocker & Roman Petryshyn.* A Canada-Ukraine collaborative initiative for introducing inclusive education for children with disabilities in Ukraine: participant perspectives // School Effectiveness and School Improvement, 2016 Vol. 27, No. 1, 24–44, <http://dx.doi.org/10.1080/09243453.2015.1018912>.